

Світлана Хоменко
(Переяслав-Хмельницький)

ВПЛИВ НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА СФЕРУ ПОБУТУ І ДОЗВІЛЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ В 1960–1980-х РОКАХ

У статті розглянуто процес створення нової радянської обрядовості, її вплив на проведення святкових та урочистих подій в українському селі в 1960–1980 роках.

Ключові слова: культура, традиція, обряд, свято, урочиста подія.

The article describes how to create a new Soviet rituals and its impact on the scope of life and leisure in the Ukrainian countryside in 1960–1980's.

Keywords: culture, tradition, ritual, celebration, festive event.

В статье рассматривается процесс создания новых советских обрядов, их влияние на проведение праздничных и торжественных событий в украинском селе в 1960–1980 годах.

Ключевые слова: культура, традиция, обряд, праздник, торжественное событие.

Актуальність. Тривалий час Україна фактично перебувала в складі великої багатонаціональної тоталітарної держави, необхідна умова існування і збереження якої полягала в створенні та наголошенні на нових спільних святах, традиціях та обрядах, які стверджували б нову ідеологію. Радянські дослідники вивчали релігійні та народні свята головним чином з метою запозичення або боротьби з ними. Лише після здобуття незалежності з'явилася можливість повноцінно дослідити і зберегти духовну та культурну спадщину українців.

Грунтовні дисертаційні дослідження стосовно цієї тематики належать таким дослідникам, як Г. Г. Кривчик, О. Г. Кожолянко, О. В. Кожолянко, Н. О. Петрова, Н. А. Ковальчук, О. Б. Пенькова, П. О. Смоляк. Корисні матеріали можна знайти в методичних посібниках для культмасових працівників, етнографічних журналах, опрацювавши свідчення очевидців і учасників подій. Хоча стосовно цієї проблеми накопичено значну кількість фактичного матеріалу, вона потребує подальшого більш глибокого вивчення, аналізу та систематизації.

Предметом дослідження є процес створення і впровадження нової радянської обрядовості, її вплив на проведення святкових та урочистих подій в українському селі в 1960–1980-х роках.

З метою боротьби з «віджилими» традиціями та обрядами, пропаганди радян-

ського способу життя, консолідації громадян, що проживали на території УРСР, владі необхідно було створити нові зразки святкової обрядовості і форми дозвілля, які були б новими для всіх без винятку прошарків суспільства та етнічних спільнот республіки. Нові свята мали стати альтернативою релігійним святам, інтегрувати в себе народні звичаї і традиції, виконувати об'єднавчу, пропагандистську, морально-виховну функції, стверджувати в суспільстві радянську ідеологію. Задля реалізації зазначеної мети, з 1964 року в Україні діяла Республіканська комісія з упровадження радянських свят і обрядів при Міністерстві культури УРСР, яку в грудні 1969 року змінила Республіканська комісія з вивчення і впровадження в побут нових громадянських свят і обрядів при Президії Верховної Ради України. Указом Президії Верховної Ради УРСР у 1978 році її було перетворено на Комісію з радянських традицій, свят і обрядів, що підпорядковувалася Раді Міністрів УРСР. При виконавчих комітетах районних (у містах) і сільських Рад народних депутатів функціонували обласні, міські, районні комісії [1, с. 159,163–164,178].

Для проведення урочистих церемоній у містах, районах, селищах і селах станом на 1979 рік було обладнано більше 9 тис. залів і кімнат, з них близько 5 тис. діяло при виконках селищних і сільських Рад і близько 4 тис. при клубних закладах [13, с. 19]. Для похорон у райцентрах

було створено бюро ритуальних послуг, 1978 року в УРСР їх налічувалося 433. У цілому в Україні загальна кількість працівників обрядових служб склала більш ніж 8,2 тис. осіб [13, с. 20]. Більшість осіб, що здійснювали обряди, призначали комісії, ці люди були депутатами місцевих рад, партійними діячами, колгоспними передовиками або передовиками виробництва, учителями, працівниками загсу та працівниками культури. Особу, що здійснювала обряди, на посаді затверджували рішеннями виконкомів місцевих Рад народних депутатів [13, с. 113].

Приміщення для реєстрації важливих подій у житті громадян обов'язково мали бути святково оформлені. В оформленні кімнат для проведення урочистих церемоній широко використовували народні традиції та символи: гілочку дуба, кетяг калини або горобини, золоті колоски пшениці чи жита, вишиті рушники тощо.

Приміщення для проведення урочистих подій мали відповідати естетичним потребам та ідеям соціалістичного суспільства, обов'язковим елементом в обладнанні обрядових залів були зображення Державного герба СРСР чи герба УРСР, державний прапор СРСР або УРСР, погруддя, барельєф або портрет В. І. Леніна [13, с. 111].

За радянської доби став обов'язковим обряд урочистої реєстрації шлюбу, що передбачав обмін обручками та ствердження взаємної згоди молодих створити сім'ю. Новим важливим морально-виховним елементом в шлюбній церемонії стало покладання молодими квітів до монументів,obeliskів, меморіальних комплексів на честь героїв Великої Вітчизняної війни, до підніжжя пам'ятника В. Леніну [13, с. 111]. У святкуванні сільських весіль використовували як традиційні, так і переосмислені з оглядом на ідеологію звичаї та атрибути: весільний коровай, обручки, обсіпання молодих цукерками, зерном та монетами. Як і в давнину, у радянські часи у весільному дійстві брали участь усі традиційні весільні чини: дружки, світилки, свати, бояри, весільні батько й мати. На Київщині, Вінниччині, Донеччині та майже у всіх регіонах України молоді проходили через «весільні ворота» з вишитих рушників, використовували народну форму запрошень [2, с. 66].

Радянськими культмасовими працівниками до весільного дійства рекоменду-

вали ввести таких дійових осіб, як Бабу-Ягу, Водяника, Зайця з мультфільму «Ну постривай», розігрування лотереї, незважаючи на те що в весільній обрядовості вони не мали ніякого символічного значення [12, с. 11]. Ці рекомендації було надано з метою викривлення народних звичаїв, звуження сфери їх використання, перетворення символічних обрядів у розважальні.

Ще одна важлива подія для кожної людини – народження дитини. Батьки новонародженого намагалися уберегти його від усього лихого, для цього зверталися до служителя церкви за хрещенням, але в умовах радянської держави та повсюдної пропаганди атеїзму деякі батьки відмовилися від цього обряду на користь урочистої реєстрації або здійснювали відразу обидва обряди. Обряд урочистої реєстрації включав гімн на честь новонародженого, теплі побажання та накази його батькам, названим батькам, висловлення вдячності дідусям і бабусям дитини. Дівчаткам дарували вінок з колосків із вплетеними в нього кетягами калини, що символізувало побажання краси. Колоски з гілками дуба дарували хлопчикам, що в свою чергу було побажанням сили. Радянська методична література рекомендувала разом із свідоцтвом про народження дитини вручати батькам іменну зірку з пропагандистським написом. У цей день висаджували дерева: на честь дівчаток – калину, на честь хлопчиків – каштан, клен або дуб [13, с. 80].

З великими надіями та сподіваннями люди завжди пов'язували прихід Нового року. На селі його зустрічали, зібравшись у трудовому колективі або вдома за святковим столом, опівночі слухали по телевізору бій кремлівських курантів [13, с. 129]. Після Нового року, у народі відзначали цикл Різдвяних свят. Незважаючи на заборону, ходили колядувати та щедрувати, виконували як традиційні, так і перероблені з огляду на новий лад колядки [10, с. 119].

Весною, переважно в колі сім'ї, відзначали велике релігійне свято – Паску, майже в кожній хаті накривали святковий стіл, випікали обрядовий хліб, красили яйця [8]. У селі Кам'янка Тельманівського району Донецької області, де проживає грецька громада, у цей день на шкільній лінійці перевіряли руки. Якщо руки у ді-

тей були у фарбі, учителі проводили виховну бесіду. Подібні факти зафіксовано і в інших регіонах України.

Здавна традиційним українським традиційним святом була зустріч весни. У колгоспі «Ленінські зорі» Слов'янського району, що на Донеччині, обряд зустрічі весни проходив досить урочисто й поетично. Молодь виходила за село, хлопці перевдягалися у карнавальні костюми, зображаючи «дерева», усі дівчата перевдягалися «квітами», а дівчина-весна одягала ошатний одяг та вінок. Вони садили дерева, опісля розходилися по селу, співаючи пісень [2, с. 64]. Проте, як і більшість свят, що відзначали за радянської доби, воно мало і свій зворотний, ідеологічний бік. Наприклад, свято зустрічі весни 1978 року в м. Коростишеві було перетворене на черговий радянський культмасовий захід. Приїхали делегати від усіх колгоспів району, на центральній площі механізатори прозвітували про свою готовність до посівної, пройшов парад техніки, змагання агіткультбригад, у програмі були урочисті проводи на пенсію доярки А. Новобранець, яка символічно передала естафету доньці, вшанували матір-героїню П. Шило. Наприкінці заходу розпочалося народне гуляння.

Як форма дозвілля, в Україні здавна відомі вечорниці, молодь на них збиралася, щоб весело провести час, поспівати і потанцювати. Проте в кожному селі молодь увечері організувала власне дозвілля залежно від фантазії та бажання. Наприклад, на Донеччині в с. Олександро-Калиновому під час вечорниць танцювали, в артілі «Правда» (Добропілля) на вечорниці запрошували поетів, читали книги, розповідали казки, відгадували загадки [2, с. 65]. У радгоспі «Донецький» Волноваського району Донецької області організували конкурс на кращу вишивку, самотужки проводили зустрічі «Клубу веселих і винахідливих» [2, с. 66].

У багатьох селах 6–7 липня відзначали язичницьке дохристиянське свято Івана Купала. Якщо в селі не було водойми, хлопці копали купальську криницю та пригощали купальською водою односельців, а дівчата плели вінки з польових квітів. Щоб викликати рясні опади, селяни обливалися водою, а з метою очищення господи викидали з двору все зайве. У цей день готували традиційні

купальські страви (переважно з вишень): вареники з ягодами, киселицю, з напоїв – вишняк. Також ягодами та квітами прикрашали Купайлицю, виготовлену з верби [4, с. 60–67]. На Івана Купала водили купальські хороводи, танцювали та грали в ігри: «Тополя», «Ой не рости, кропе» тощо. З'являвся з води зі своєю свитою Водяник, одягнений у корону та мантію, розписану під зелені водорості [5, с. 105]. Закінчувалося все обрядово, дівчата пускали вінки у воду, молодь парами стридала через вогонь, на пагорбі запалювали та пускали вниз вогняне колесо [5, с. 106]. Проте там, де у святкування втручалися активісти або влада, народні свята були переключені і підлаштовані під радянські вимоги. «Князем» і «Княгинією» обирали передовиків, найкращих доярок і механізаторів, їх супроводжувала радянська свита: «Кукурудза», «Пшениця», «Горох», «Буряк» [13, с. 105]. Нерідко на свято Купала замість пісень виголошували промови, організували виступи, що позбавляло свято своєрідності та народного колориту, робило подібним до інших радянських свят [4, с. 69].

Навіть таке далеке від ідеології та релігії свято, як Івана Купала, стало на заваді чиновникам. У 70-х роках ХХ ст., скориставшись нещасним випадком на р. Тетерів, коли зі старого мосту кілька людей впали в річку, Міністерство культури УРСР заборонило його проводити по всій території України [12, с. 192].

Попри заборони, на селі збереглася не лише християнська віра, але й язичницькі обряди та уявлення. У свідомості більшості радянських людей в еру наукового прогресу смішно було вірити у всілякі «забобони». Проте тільки в сім'ї починалися сварки, хтось довго або тяжко хворів, траплялися негаразди, люди вирішували, що не інакше, як хтось зурочив. Дехто вірив, що ворожки могли допомогти при хворобі, зняти пристрій чи зурочення, розповісти про майбутнє. Йовенко Ольга Іллівна, що мешкає в м. Переяславі-Хмельницькому Київської області, розповіла, що й у радянські часи люди зверталися за допомогою у таких самих сімейно-побутових проблемах, що й нині, найпоширеніші з них такі: пішов із сім'ї чоловік, хвороби, безшлюбність тощо. У її родині, що мешкала в селі, відчували в собі надприродні здібності дві тітки та хрещена. Хрещена ж

навчила її замовлянням, якими при хворобі потрібно лікувати корову [6]. Кириченко Віра Василівна, яка нині проживає в м. Каневі Черкаської області, згадує, що її син, 1982 р. н., був неспокійною дитиною, постійно плакав, знайомі їй порадили поїхати в село до «бабки», після візиту до неї хлопчик дійсно став спокійнішим [7].

З приходом нової ідеології виникла потреба у формуванні нової моралі та світогляду. Щоб прищепити людям любов до праці, колективізм, необхідно було створити нові свята й обряди, безпосередньо пов'язані з життям у колективі та працею в колгоспному господарстві. На основі народних хліборобських свят штучно створюються і активно пропагуються нові свята, пов'язані з працею в колгоспах, такі як колгоспні обжинки, колгоспна масляна, проводи на полонину, свято першої борозни [4, с. 35]. Також у багатьох колгоспах урочисто визначали важливі події в житті хліборобів: свята на честь тваринників, механізаторів, буряководів, початок сівби, проводи на жнива, закінчення збору врожаю. Усі ці заходи супроводжували паради техніки, накази ветеранів, урочисті обіцянки молодих колгоспників, вручення нагород, стрічок, вінків з колосся [12, с. 128–129]. Багато таких свят були далекими від життя, мали слабе художнє оформлення, позбавлені символічності, вони не створювали в учасників дійства святкового настрою, не викликали почуття захоплення та задоволення. Бувало так, що проведуть свято декілька разів, витратять на нього багато сил та коштів, розпишуть у пресі і забудуть про нього [4, с. 35]. Інакше і бути не могло, адже багато відповідальних осіб не були обізнані в питаннях народної та релігійної обрядовості. Траплялися непоодинокі випадки, коли голови сільських та районних комісій з вивчення і впровадження в побут свят та обрядів не знали, якої пори відзначати Масляну чи Івана Купала, дехто з них у своїх звітах запланував провести Масляну у квітні, а Купала – у листопаді [3, с. 108].

Щороку працівники культури ретельно готувалися до значного радянського свята – річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Районні бібліотеки організовували книжкові виставки, спеціальні стенди з гучними назвами: «60 років великих завоювань соціалізму», «Оновлена Жовтнем Черкаська земля», «Наш

радянський спосіб життя» та ін. Клуби і районні бібліотеки проводили вечори: «Щоб мирно спали діти», вечори зустрічі з ветеранами, комуністами, засновниками колгоспів. У клубах і Будинках культури читали лекції, доповіді, проводили бесіди та огляди ідеологічної літератури [Канівський районний державний архів, ф. 186, оп. 1, спр. 169, арк. 11]. У передсвяткові дні жовтень приймали в піонери, юнакам та дівчатам вручали комсомольські квитки, відбувалася посвята в колгоспники. На жовтневі свята переможцям соціалістичного змагання вручали почесні грамоти, вимпели, імена передовиків заносили на дошку пошани та до Книги трудової слави, особливо великою честю було сфотографуватися на тлі Червоного прапора колективу [10, с. 16]. Урочисто вшановували трудові досягнення працівників сільського господарства. Заохочували переможців соціалістичного змагання присвоєнням звання «ударник комуністичної праці», «ветеран праці», «почесний колгоспник», «майстер-золоті руки» тощо [13, с.128].

Велике значення у вихованні відповідальності та патріотизму відігравали урочисті заходи з приводу призову юнаків до лав Радянської армії. Хлопців вітали ветерани, їм вручали накази, дарували символічні подарунки, призовники проголошували урочисту клятву на вірність Батьківщині. Також урочисто їх зустрічали і після закінчення строку служби [13, с. 125]. Урочистості навколо цієї події мали переконати юнаків у тому, що захист Вітчизни не лише обов'язок, але їм також виявлена велика честь та довіра.

Були радянські свята, які справді можна назвати улюбленими та всенародними, їх святкування дійсно стало традицією та продовжується і після розпаду Радянського Союзу. Такими святами стали Першотравень, День Перемоги, День Конституції, Міжнародний жіночий день [13, с. 124]. Улюбленими були Першотравень та День Перемоги, але ці дні для колгоспників вихідними не були, оскільки йшли весняно-польові роботи. У переддень свят вулиці та сквери прибирали, повсюди розміщували наглядну агітацію, головною тематикою якої були: солідарність трудящих всього світу, пролетарський інтернаціоналізм, провідна роль В. І. Леніна в заснуванні компартії і соціалістичної держави. З наближенням 9 травня в оформленні

вулиць з'являлися теми, присвячені перемозі у Великій Вітчизняній війні. Перед святами проводили суботники і недільники з посадки дерев, благоустрою скверів і парків, територій установ, вулиць, стадіонів, на клумбах садили квіти, впорядковували автобусні зупинки [Канівський районний державний архів, ф. 1, оп. 2, спр. 387, арк. 41]. Перед Першотравнем та до Дня Перемоги учні білили дерева, прибирали біля шкіл та в парках, на братських могилах встановлювали меморіальні дошки, де було викарбувано імена загиблих під час Великої Вітчизняної війни [Канівський районний державний архів, ф. 64, оп. 1, спр. 455, арк. 7].

У святкові дні проходили виступи художньої самодіяльності, відбувалися масові гуляння та спортивні змагання. Перед Днем Перемоги сільським ветеранам могли присвоїти звання «Почесний громадянин села», виділити грошову допомогу, провести телефонізацію квартири, відремонтувати будинок, виділити автомобіль, путівку до санаторію, надати побутові послуги, могли навіть завезти паливо чи будівельні матеріали, побудувати будинок або виділити квартиру [Канівський районний державний архів, ф. 16, оп. 2, спр. 387, арк. 31].

У Радянському Союзі двадцять третього лютого святкували День Радянської армії. У колгоспах і радгоспах відбувалися урочисті збори трудящих, для учнів у школах проводили уроки мужності, на які запрошували ветеранів, у кінотеатрах демонстрували фільми, а в театрах ставили вистави на військово-патріотичну тематику. У колі сім'ї чоловіки отримували привітання та подарунки. Діти дарували малюнки, вироби з пластиліну, вишивку або вірші [10, с. 21].

Восьмого березня жінок вітали з Міжнародним жіночим днем, ще напередодні свята трудові колективи вшановували кращих працівниць та переможниць трудового змагання. У цей день жінкам також належало дарувати подарунки, це могли бути улюблені парфуми, книги, прикраси, хустки, тощо. Як правило, у цей день родина допомагала жінці в домашніх справах [10, с. 26]. Учителька с. Нова Радча Народицького району Житомирської області розповіла, як у сільській школі вчителі святкували День Радянської армії і Восьме березня. Таємно тягнули номери,

хто кого з колег витягне, той тому і готує подарунок. Коли наставав святковий день, заходили в приміщення школи, накривали стіл, вручали подарунки. Подарунки були підібрані згідно зі смаком того, кому дарували. Це могла бути картина, чашки, годинник, набір для бриття та багато іншого [8].

На свята селяни планували спільне дозвілля, запрошували в гості рідних та друзів, господині переймалися тим, що подати до столу. Тому в передсвяткові дні спостерігався підвищений попит і проблемно складалася ситуація з м'ясо-молочними продуктами харчування. У роздрібній торгівлі м'яса майже не було, з перебоями продавали ковбасні вироби та молочні продукти. До святкового столу готували котлети, голубці, салати, тушковане м'ясо, мариновані гриби, холодець, сальтисон, компот з різноманітних фруктів та ягід тощо. Саме свято мешканці села по можливості проводили на природі, відпочиваючи в лісі чи біля річки [8].

Отже, величезний конгломерат під назвою «Радянський Союз» включив у себе та втягнув у свою орбіту багато народів і етносів. Для утримання у потрібних владі рамках значної кількості людей було використано ідеологію комунізму, цей новий «культ» потребував власних обрядів та виконавців. Прототипом для радянської святкової обрядовості стали українські народні звичаї та традиції, з якими влада розпочала непримиренну боротьбу. Незважаючи на це, нові свята прижилися в колективі, а в колі сім'ї, як і раніше побутувала традиційна народна обрядовість. Таким чином, в УРСР склався своєрідний симбіоз офіційних та традиційних обрядів.

Література

1. *Дмитерко Р. І.* Міжнародні та радянські революційні свята на Україні: історико-етнографічний нарис / Р. І. Дмитерко ; АН УРСР ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, Львівське відділення. – К. : Наукова думка, 1989.

2. *Дмитрієнко М. Ф., Сотник Л. А.* Сучасні свята на Донеччині / М. Ф. Дмитрієнко, Л. А. Сотник // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 6.

3. *Колос В.* І праця, і відпочинок / В. Колос // Народна творчість та етнографія. – 1970 – № 5.

4. *Кравець О., Кувеньова О.* Шляхи формування та утвердження радянських свят і обрядовості на Україні / О. Кравець, О. Кувеньова // Народна творчість та етнографія. – 1970 – № 3.

5. *Орел М. Ф.* Трудові свята на Хмельниччині / М. Ф. Орел // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 5.

6. Записано від Ольги Іллівни Йовенко, нині проживає в м. Переяславі-Хмельницькому Київської обл.

7. Записано від Віри Василівни Кириченко, 1954 р. н., нині проживає в м. Каневі Черкаської обл.

8. Записано від Надії Пимонівни Кондратюк, 1928 р. н., с. Нова Радча Народицького р-ну Житомирської обл.

9. Записано від Валентини Миколаївни Попової, с. Кам'янка Тельманівського р-ну Донецької обл.

10. Свято в нашому домі / упоряд. Клембетова В. Ю. – К. : Реклама, 1981.

11. *Скуратівський В. Т.* Берегиня / В. Т. Скуратівський. – К. : Радянський письменник, 1987.

12. Социалистическая обрядность и формирование нового человека / под ред. Ельченко Ю. Н. – К. : Издательство политической литературы Украины, 1979.

13. *Тронько П. Т.* Нове комуністичне – в наш побут / П. Т. Тронько // Народна творчість та етнографія. – 1964. – № 5.